

Genç Bir Gazetecinin, Ahmet Hidayet'in Kaleminden Büyük Taarruz Öncesi Ankara

İNÇİ ENGINÜN

İstanbul, Türkiye.

(enginun@isbank.net.tr), ORCID: 0000-0002-4612-2447.

“ ” Enginün, İnci. “Genç Bir Gazetecinin, Ahmet Hidayet'in Kaleminden Büyük Taarruz Öncesi Ankara.” *Zemin*, s. 6 (2023): 160-189.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10435928>.

Millî Mücadele'ye en geniş yeri veren gazetelerden biridir *İkdam*. Anadolu haberleri bakımından zengin olduğu kadar, karşıt, hatta düşman basının yazılarını, Avrupa gazetelerinde yer alan görüşleri de yorumlarıyla birlikte okuyucularına nakleder. *İkdam* genç bir yazarı, Ahmet Hidayet'i [Reel] Ankara'ya muhabir göndermiştir.¹ 1921 sonu ile 1922'de "Anadolu Mektupları" başlığı altında izlenimlerini yazan Ahmet Hidayet'in yazıları dikkatimi çekmişti. Henüz pek bilinmeyen bu yazılar dönemin Ankara'sını, endişe ve heyecanlarını yansıtmaktadır. Bunlardan birkaçı üzerinde durmak istiyorum. Bu yazıları seçmemin sebebi daha önce başka bir yerde rastlamadığım veya dikkatimi çekmemiş bazı noktaları ortaya koymasındandır. Bir diğer amacım da hangi konuyu çalışırsak çalışalım, onunla ilgili bütün malzemeyi derleme ve değerlendirmemizin imkânsızlığını göstermektir.

Ahmet Hidayet, ilk yazılarından "Tarihî Celse"de, "Heyet-i Vekile Dairesinde eylevim bir itilafname imzasıyla hitam bulan Türkiye-Ukrayna Muahedesi müzakeratının muazzam ve muhteşem resm-i küşadı" alt başlığı ile Meclis'in 10 Kânunuevvel 1337/1921 tarihli oturumunu anlatmaktadır.² "İlk geldikleri günden itibaren Ukrayna ile Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin anlaşma içinde

1 Ahmet Hidayet Reel (1895-1971) [takma adları: Pertev Şevket, Nuri Tevfik, Hadiye İclal, Şehir Uşağı], İstanbul Darülfünunu Edebiyat bölümünde okumuş, okullarda Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. *İkdam*'ın Ankara muhabirliğinden sonra *Öğüt* gazetesi temsilcisi olarak Lozan'a gönderilmiştir. Fransızca ve Almanca'yı iyi bilen yazar, Viyana'da Türk Basın Bürosunun şefliğini yürütmüş; Dışişleri Bakanlığı hizmetine girmiş (1924); Berlin, Bükreş, Sofya Büyükelçiliği kâtiplikleri ve konsolos vekilliği görevlerinde bulunmuştur (1926). Memlekete döndükten sonra öğretmenliğe ve 1910'te başladığı yazarlığa devam etmiştir. Birçok çevirisi süreli yayınlarda çıkmıştır. Edebiyatla ilgilenmesi Şahabettin Süleyman'ın desteğiyle olmuş, genç arkadaşlarıyla "Nayiler" adlı kısa ömürlü edebî akım içinde yer almıştır. *İleri, İkdam, Milliyet, Millet, Son Saat, Politika, Cumhuriyet* gazetelerinde takma adlarıyla farklı türlerde yazılar yazmıştır. Atatürk'ten Hatıralar (1945), Hadiye İclal: İstanbullu'nun Defteri (İleri'deki denemeler); Pertev Şevket, *Yankesiciler Kraliçesi* (1928), "Çakır Gözlü Kızın Esrarı" (*Haftalık Mecmua*, 1929), *Zehra'nın Falı* (1935), *Kırmızı Köşkün Esrarı* (haz. Mahir Ünsal Eriş 2021).

Banu Öztürk, "Ahmet Hidayet Reel," *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-hidayet-reel> (erişim 7 Eylül 2023). Zeynep Göğüş, "Gazetecinin Evi" başlıklı yazısında (*Cumhuriyet*, 11 Mayıs 2013), çocukluğunda tanıdığı Reel'i "Yuvarlak ve kalın camlı gözlükleri, ilginç soyadıyla anımsadığım" diye tasvir ediyor ve kısaca evinin yıkılışı dolayısıyla onu anıyor.

2 *İkdam*, 8911 (5 Kânunusani/Ocak 1922): 4.

olmalarını savunan Ukrayna heyeti ile müzakerelerin başlayacağı ilan” edildiği gibi “saat ikiden itibaren heyet-i vekile dairesinin büyük salonunda davetliler ve gazeteciler toplanmaya” başlar. Aralarında “İstanbul ve Ankara gazetelerinin birer” temsilcisiyle ecnebi muhabirler de bulunmaktadır.

Ahmet Hidayet, Ankara’ya ulaştığında şehirde sadece “Rus Sovyetler, Azerbaycan ve Afganistan mümessilleri” gelmiştir. 27 Haziran’da görevine başlayan “Rus sefirinin de kendi kanunları veçhile üç aydan fazla memuriyeti devam etmediği cihetle mümessil” Natsarenus da memleketine dönmüştür. Bu açıklamaya göre Rus sefirlerinin üç aydan fazla kalamadıklarının sebebi onların kanunlarıdır. Ulaşımın o kadar güç olduğu o günlerde, inandırıcı bir etki uyandırmasa da bu kanun hükmü, durumu kurtarma anlamı taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının büyük bir ustalık ve gayretle kurdukları ve sürdürmeye çalıştıkları Rusya ile iyi ilişkilerdeki aksamalara bir mazeret gibi görünmektedir. Zira, Natsarenus’tan önce Rusya’nın gönderdiği Upmal, Budu Mdivani asıl görevleri olan diplomatlık yerine yol boyunca yararlanacakları Bolşevik merkezler kurma amacını gütmüşler ve istenmeyen adam durumuna düşmüşlerdir. Natsarenus’un gönderilmesi, güven mektubunu sunarken düzenlenen merasim (27 Haziran 1921) ve karşılıklı söylenen nutuklarla ilişkiler pekiştirilmeye çalışılmıştır.³

Güven mektubunu sunarken Natsarenus Türkiye ve Rusya’nın emperyalizm ve kapitalizme karşı aynı düşmanlarla savaştıklarını söyler. Mustafa Kemal Paşa, elçinin sözlerine hem itirazını hem de tasvibini birleştiren cevabıyla hayranlık uyandırır:

Bundan üç sene evvel Türkiye halkı da kıyam ve isyana lüzum ve mecburiyet hissetti. Bu millet dahi mevcudiyeti ve istiklali müstevliler tarafından duçar-ı tecavüz olduğunu görmüştü. Lakin şimdi itiraf etmek mecburiyetindeyim ki bu kıyam ve isyan vuku bulunduğu dakikada biz Rusya’da olduğu gibi emperyalizmle kapitalizmin manasını düşünmemiştik. Yalnız mevcudiyetimizi tehdit eden kuvvetleri idrak ediyorduk. Vaziyet inkişaf ettikten sonra bizi tehdit eden kuvvetlerin Rusya’da inkılaba sebebiyet veren kuvvetler olduğu anlaşılır.

3 Aşağıdaki metin Yakup Kadri’nin “Diğer Bir Nutku Münasebetiyle” (*İkdam*, 8976 [8 Mart 1922]: 2) adlı yazısında geçmektedir. “Ankara Rus Sefirinin İtimatnamesi. Rus sefiri Mustafa Kemal nezdinde—Sefirin nutku—Mustafa Kemal Paşa’nın cevabı—Sefirin itimatnamesi,” *Yeni Gün*, 645 (28 Haziran 1337/1921); *Peyam-Sabah*, 935-11365 (11 Temmuz 1337/1921). Bu neşir de tam değildir. Tam metin, maalesef görmediğim *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1921’de olmalıdır.

Ankara'ya Samsun yoluyla gelmiş olan Ukrayna mümessili General Frunze'nin yolculuğu kırk beş gün sürmüştür. Heyetin törenle karşılanması ve "Anadolu lokantasında" ağırlanmasıyla ilgili daha önceki makalesine gönderme yapan Ahmet Hidayet, "karşılıklı nutuklar teati" edildikten sonra heyetin kendilerine hazırlanan konağa yerleştiğini yazar.

Bu makalenin özel bir anlamı vardır. İstanbul'daki muhalefet, Ankara Hükümeti'nin gitgide sola kaydığına dair şiddetli bir propaganda yürütmektedir. Yazıda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini tanıyan devletler ve onlarla yapılan anlaşmalar söz konusu edilir. Bu gerçekten çok hassas bir denge politikasını gerektirmektedir.

Karşıda ana vatanın büyük mikyasta bir haritası, Büyük Millet Meclisi'nin icra vekillerinin müzakerat ve icraatına her an nighbân olduğu gibi bugünkü tarihî celseyi de büyük bir dikkat ve tecessüsle takip edeceğini izhar etmek ister tavrını gösteriyordu. Bana, salonun diğer tezyinatı bile şu dakikada başka bir hassasiyet kesbetmişler hissini veriyordu. Yerdeki halılar, duvardaki aynalar, yandaki masalar, telefonlar, hatta şu tavadaki asma lamba burada küçük lakırdılardan bir hisse, bir hisse-i intibah beklıyorlardı.

"Misafirler gelmeden evvel" hazır bulunanlar topluca fotoğraf çektirirler. "Saat tam üçte" Ukrayna murahhasları gelirler.

En önde boyu, düz mavi elbisesi, sol kolunda kırmızı yıldızı ve daha birtakım işaretleri, göğsünde yine kırmızı nişanıyla Frunze cenapları gözüktü. Yüzündeki hafif sakalı, uzatılmış bıyıkları, dimdik adımlarıyla bir asker ruhu taşıdığını gösteriyordu. Arkasından müşavir-i siyasi Puşkin, beli hafifçe meyilli, kır bıyıklı tam bir bürokrat tipiyle girdi, onu enine boyuna, bir Alman kadar cüsseli müşavir-i askerî Andre takip etti. Başkâtip Sakolof, kâtipler Bravn ve Karatekin...

Hariciye vekilimiz arkadaşlarımız ve müşavir-i siyasi Puşkin de kendi murahhaslarını takdim etti. Artık karşı karşıya oturmuşlardı.

Yusuf Kemal Bey "telgrafla bildirdiği" açık nutkunu okur, onu "Kâbil Sefareti müsteşarlığına" atanan Hilmi Bey Fransızcaya çevirir.

Ukrayna mümessili her ikisini kemal-i dikkatle takip ediyordu. Murahhaslardan bir kısmı şayan-ı dikkat noktaları kaydetmekle meşgullerdi. Nihayet Ceneral Frunze Rusça buna mukabelede bulundu [Muhabirimizin telgrafında bu nutkun da şayan-ı dikkat nikatı mevcuttu]. Samimi alkışlar arasında hitam bulan bu iki müheyyiç hitabeden sonra itimatnamelerin teatisi ve usul-i müzakerenin tarzı mevzu-ı bahs oldu.

Bu celseden sonra görüşmeler komisyonlara havale edilir. Yusuf Kemal Bey Fransızca “Celse-i resmîye hitam bulmuştur.” der, fotoğraflar çekilir. Kimi önündeki kâğıtları karıştırır, kimi çaylarını içerken dostça konuşurlar. Bu arada yazar, Yusuf Kemal’in bir portresini çizer:

Hariciye vekilimiz İstanbul gazetelerinin ara sıra sayfalarına geçirdikleri resme hiç benzemeyen, siyah kalpağı, kır saçları, kırpık bıyıkları, yeni tıraş olmuş çehresi ve parlak redingotuyla, yine askerî bir tavır takınmış Frunze’nin karşısında mütemadiyen gülüyor ve konuşuyor, arada Hamdullah Suphi ve Celalettin Arif Beyler musahabeye karışıyorlar. Bir köşede fazla beyazlaşan sakalıyla Yusuf Akçura Bey, başkâtip Sakolof’la Rusça, tabiatıyla anlayamadığımız bir mevzua dair hararetili hararetili idare-i kelimeler ediyor, medhalin karşısından Münir [Erteğün], Hikmet [Bayur] Beylerle müşavir-i siyasi Puşkin, daha resmîce yekdiğerlerine iltifat gösteriyorlar, Kâzım Bey’le müşavir-i askerî baş başa...

Biz de Ruşen Eşref ve diğer gazetecilerle birlikte, gayet iyi Fransızca konuşan kâtip Yerven’in etrafındayız, o, bize kendi memleketi hakkında malumat veriyor, biz onu Anadolu ve mücadele-i milliyemiz hakkında tenvir ediyoruz. O kadar tatlı bir meclis ki insan ebediyete kadar bunun uzamasını temennide belki hiç tereddüt göstermeyecek. Diğerlerininkini bilmiyorum ama, bizim muhaveratımız pek tatlı bir neticeye bağlandı, gazetecilere ait olmak üzere sefarethanede bir suvare tertibi kararlaştırıldı...

Bu görüşmelerden sonra Ukrayna heyeti ayrılır.

“Rus Sefaretindeki Müsamere”de⁴ önce bir bağ misafirliğinden, araba bulamadıkları için geç döndüğünü ve davete ancak bir saatlik gecikmeyle katılabildiğini anlatan Ahmet Hidayet, Ankara’daki zorluklardan bir kısmını dile getirmektedir. Sefarethanede “kızıl ordu efradından” birinin karşıladığı Ahmet Hidayet “gümüşü kumaşlarla süslü, loş ziyalı salona” girer. “Ortada bir büyük, etrafında diğer küçük masalar, köşedeki piyano ile mütenasip vaziyetteydi. Daha içerlek bir küçük odanın da derinliği müphem surette gözükiyordu. Hemen herkes gelmiş ve yerlerini işgal etmiş”tir. “Rusyalı İslam arkadaşlardan birinin yanına” oturup “bir kahve bir sigara ve afakî birkaç şeyden” söz ederlerken beklenen Mustafa Kemal Paşa gelir: “Başkumandanımız göründüler, kalktık. Yegân yegân hepimizin elini sıktılar. Oturduk.” “Bir defa daha, sıra ile yerli kilimler döşenmiş merdivenlerden” inerler. Bu toplantı hazırlığı için çok çalışıldığı, süslenildiği bellidir. Davetlilerin oturacakları yerler “teşrifat mertebesiyle

4 *İkdam*, 8990 (27 Mart 1922): 4.

tabaklarının içindeki kartlarına göre" belirtilmiştir. Ahmet Hidayet'in masasında iki matmazel ile Rusya'nın Samsun konsolosu Dubineskiy ve Aralof'un özel kâatibi Katanyakof Yoldaş oturmaktadır. Ortak dilleri Fransızcadır.

Yerim biraz aykırı ve çapraz olduğu için tam göbeğinde denilebilecek bir mekide, Hamamönü Meydanı'nda Mavizadeler'in Konağı her gün geçtiğim yolumun üstündeydi. Burası süslenmiş, döşenmiş dayanmıştır. Diğer sofrayı tamamıyla göremiyordum. Yalnız mevki-i riyasetin sağında Paşa, solunda Aralof Yoldaş oturuyorlar. Rauf Bey, Afgan, Azerbaycan sefirleri, Buhara kadıları, Galip Paşa, Kâzım [Dirik?] Paşa ile tatlı tatlı konuşuyorlardı.

"Ortadaki ordövrlerden yani bizim iştila açmak için 'çimlenen şeyler' diye tercüme edebileceğimiz; balık, havyar, söğüş et vesairenden" yemeklerin hazırlanması uzun süren Rus usulü olduğu anlaşılır. "Dubineskiy Ankara'ya ancak bir hafta evvel gelebilmiş"tir. Matmazel Fransızca'yı ve İngilizceyi mükemmel konuşan resim yapan, piyano çalıp şarkı söyleyen bir hanımdır. "Edebiyattan bahsetmeyi çok seviyor, benim de canıma minnet..." Yoldaş Dubineskiy uzun zaman kaldığı İstanbul, Bombay, Çin, Uzak Doğu seyahatlerinden bahsederken Pierre Loti'nin adı geçince Ahmet Hidayet "siz de bu pitoresk âlemleri dolaşmış olmak dolayısıyla bilmem kaçınıcı Pierre Loti'lerden biri olmaya namzetsiniz!" der. Dubineskiy aynı zamanda Paris ve Almanya'da bulunmuş, Fransızca ve İngilizceye aşinadır, Birinci Dünya Savaşı'nda üç defa, ihtilalde ise dördüncü defa "yaralanmış bir fedakârdır."

"Yoldaş, hangi yerden yaralanmak daha tatlı oluyor?" diye atılan Matmazel'e, Dubineskiy "Garip sual, insan kaçınıcı kattan aşağı düşerse daha ehven-i şeraitle ölü gibi bir şey..." cevabını verir.

"Aralof Yoldaş'ın kâatib-i hususiyesi Katanyakof Yoldaş da müthiş bir musikişinasmış!.." "Millî havalarımızın notasını Ankara'da bulup bulmayacağımı" sorar. Müzik hakkında konuşma Doğu ve Batı musikileri arasındaki farkın tartışmasına gelir. Ahmet Hidayet bu sorulara cevap verecek durumda olmadığı için, ona bir uzmanı getirmeyi vaat eder. Zengin sofrayı ayrıntılarıyla anlatır. Sıra nutuklara gelir:

Aralof yoldaş bu akşam her zamankinden daha şen ve coşkun söylüyordu. Hele Paşa irticali hitabelerdeki kudretini burada bir kere daha hepimize ispat ettirdikten sonra sefir yoldaş büyük reisimizin uzanan elini sıkarken birden boynuna atıldı ve iki recül-i hükümet derin bir muhabbetle kucaklaştılar. Bütün hazırandan alkış sedası ve "yaşasın, yaşasın" avazeleri yükseliyordu.

Yemekten sonra tekrar yukarıdaki salona dönülür. “Köşedeki sedire Mustafa Kemal Paşa, Madam Aralof, Madam Abilof, Fevzi Paşa oturmuşlar. Yanlarında ve karşılarında Kâzım Paşa, Aralof Yoldaş, Galip Paşa⁵ bulunuyorlardı.” Yazar piyanonun yanına ilişir. “Bu sefer masaların üstü çeşit çeşit şekerlemeler, bisküviler, pastalar ve çikolatalar, sigaralarla doluydu. Kahveler çaylar sıradan geçiyordu.”

Musiki faslında Yoldaş Katanyakof “mahirane” parçalar çalar. Matmazel “Dertli Kaval” şarkısı ile “Mustafa Kemal Paşa marşımı dilimizin bütün inceliğiyle” söyler. “Çok yaşa, bin yaşa Mustafa Kemal Paşa’ nidası mütevazı Başkumandanımızın başı üzerindeki köşede akisler husule getirerek etrafa yayılıyordu.”

Monologları, köylü şarkılarını, Azerbaycanlı kardeşlerimizin, Âşık Garip’ten *Arşın Mal Alan*’dan parçaları,⁶ Tahmasb Bey’in okuduğu “İblis”i büyük bir zevkle dinledik. Madam Aralof da Çaykovski’yi çaldılar. Yoldaş Katanyakof: “İhtimal, diyordu Rus havalarını ilk defa dinliyorsunuz!”

Zavallı arkadaşım tabiatıyla hayatımıza pek vâkif olmadığı için bu hataya düşmüştü. İstanbul’da değil Çaykovski gibi namdar bir kompozitörü hatta üçüncü derecede Rus musikişinaslarını kendileri gibi maharetle çalan ve anlayan Türk kızları ve gençleri olduğunu anlattım.

Yazar, yanlarına gelen Aralof Yoldaş’ı “Nutuklarında kendilerini istihfaf eder gibi görünen bir İstanbul gazetesine verdikleri cevaptaki belagatten dolayı tebrik” eder.

Saat on ikiden sonra dağılırlar. Yazar, “çok istifadeli ve eğlenceli bir gece geçirmekten memnun”dur.

“Büyük Millet Meclisinde Bir Gün”⁷ adlı yazısına da önce Meclisin kapısından istasyona ulaşan caddenin tasviriyle başlar. Yazar iki yanı da “medeni” süsten uzak “dümdüz çalılırla, çemenlerle örtülü” cadde üstündeki binaları sayar. Gönlü buralarda “büyükçe birkaç otel ve apartman” görmek ister. Karaoğlan Çarşısı’ndan Meclis’e giderken ihmal edilemeyecek yer Millet Bahçesi’dir. Orası güneşli havalarda milletvekili, memur ve halkın daima uğradıkları Ankara’nın tek gezinti yeridir. “Polisi, nöbetçisiyle iki kapı ve ortada büyükçe bir bina” Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir.

5 Yahya Galip Kargı (1874-1942) Millî Mücadele’de Ankara valisidir.

6 *Arşın Mal Alan Librettosu* ve bestesi Üzeyir Hacıbeyov’un bestesi 4 perdelik operet (1913).

7 *İkdam*, 8915 (9 Kânunusani 1338/Ocak 1922).

Saat iki, içtima zamanı yaklaşıyor, millet mümessilleri kendilerine mahsus mahalden ve biz de diğerinden içeri giriyoruz. Zabıt, evrak kalemleri, encümenler, heyet-i idare odaları koridorun tarafeyninde... Sola sapıyoruz ve salondayız. İki yüz kişiden fazlasını istiap eden sade bir yer. Yüksek riyaset kürsüsü, altında hitabet mahalli, sağda solda kâtiplere mahsus mevkiler... ve daha aşağıda zabıt kâtipleri...

Ahmet Hidayet, gördüklerini ayrıntılarıyla tespitten hoşlanan bir yazar... Bir edebiyat heveslisi olduğunu gösteren tasvirleri var:

Adliye vekili Refik Şevket [İnce] Bey sıranın üstüne serdiği kâğıtlarla meşgul. Ara sıra kalpağını düzeltiyor... Şair Âkif [Ersoy] Bey bi-hareket, yalnız dinlemekle iktifa ediyor, ikide bir oturup kalkarak vaziyetini tanzime çalışıyor... Celalettin Ârif Bey⁸ ortadaki büyük kapının yanında ayakta, elinde tespihi, gözlüğünün arkasından cevval gözleriyle her tarafı tetkik ve tecessüs etmekte berdevam... Hamdullah Suphi Bey her zamanki gibi söz söylemeğe hazırlanıyormuşcasına tetikte... Kılıç Ali Bey, siyah kalpağı ve lutr yakalı paltosuyla zaman zaman ortada gezindikten sonra birden kayboluyor. Fazla asabi ve çalak Erzurum mebusu Avni Bey [Ulaş], sivri tarafı cepheye gelmek üzere giydiği kalpağıyla; riyaset mevkiiyle oturduğu sıra arasında mekik dokuyor... İşte, reis-i vekil çingırağı çalıyor. Çünkü ortalığı gürültü kapladı, müzakerat karıştı. Söylenen sözler işitilemiyor. Adliye encümeni namına izahat veren Canik mebusu Nafiz Bey [Özalp] çırpınıyor.

Neyse sükûnet iade olundu ve müzakere olunan madde reye kondu. Eller kalkıyor, fakat kanaat hasıl olmadığı için bu defa hep birden kıyam ediyorlar...

İzmir mebusu Mahmut Esat Bey [Bozkurt], daima mütefekkir ve mütefelsif, ihtimal yeni bir kanunun kanavasını zihninde ihzar ile meşgul...

Bu tasvirten sonra yazar, İstiklal Mahkemelerinde, il ve ilçelerde görevlendirildikleri için bütün milletvekillerinin tam kadro mecliste bulunamadıklarını belirtir.

Onlar "hakkını idrak etmiş bir milletin mümessilleri olduklarını derhâl belli" ederler. Söz hürriyeti çok geniş ve yaygındır, hiçbir milletvekili "en sevgili arkadaşımı, zerre kadar hatır ve gönüle bakılmaksızın millet ve memleket içinde tenkit ve tahtie etmekten çekin"memektedir...

Yalnız bu, aradaki tesanüt ve ittihad-ı efkârı ihlal edecek bir dereceye vurdurulmuyor... Vatanın en üca bir köşesindeki köylünün hakkı burada aranılıyor, pek küçük bir sızıntıya bile azami ehemmiyet atfolunuyor; icra vekilleri de kendilerini takviye eden bu kitleden haklarında zerre kadar bir itimatsızlık hissettiler mi verecekleri izahatla onları ikna etmeğe, mümkün olmadığı takdirde çekilmeğe hazır bulunurlar... Sandalye

8 Celalettin Arif (1875-1928) Hukukçu. İlk mecliste Erzurum milletvekili ve Adliye Vekili.

ve mevki-i hırsın bu demokrat hükûmet teşkilâtında zerre kadar yeri yok... Esasen Ankara'da hissiyat o kadar yeknesak ve o kadar alayış ve görenekten ari ki, küçük bir memur ile bir vekilin yaşayışı arasında hemen hemen fark yok gibi... İşte önünü kavuşturarak içeri giren maarif vekili Vehbi Bey [Bolak], hiç teklif ve tekeffüle hacet kalmadan Darülmualimin binasındaki odasından çıkarak meclise şitap ediyor, maliye vekili Hasan Bey⁹ tespihini çekerek, kalof kundurasını gıcırdatarak ata arabaya ihtiyaç göstermeksizin şehri baştan aşağı dolaşabiliyor.

Üst makamlarda bulunanların kıyafetlerindeki eksiklikler, davranışlarındaki sadelik genç gazetecinin dikkatini çekmiştir. Meclisin toplantı günlerinde, bahçede halk için musiki çalınmasını beğenir. Bunu bir çeşit halka açık eğitim programı olarak gördüğü şüphesizdir. Oturumların sonunda oylama yapılırken kırmızı ve beyaz kâğıtların dolaştırılan sepete atılması, dinleyicilerin yerlerinden ayrılmaları, milletvekilleri ve göreve gidecek olanların konuşarak salondan çıkmaları renkli bir şekilde verilir; bazı bakanların da adlarını belirtir.¹⁰ “Polisler ve nöbetçi selam vaziyetinde, sarıklı, fesli, kalpaklı milletvekilleri sağa sola dağılıyor; muhtelif cihetlere ayrılıyorlar... Biz de havadis yetiştirebilmek için telgrafhaneye koşuyoruz.” “İşte Millet Meclisi'nin debdebesiz, tantanasız, fakat faal ve samimi bir celsesinin hulasa-i intibaatı!” yazısının son cümlesidir.

“Mustafa Kemal Paşa Söylerken”de¹¹ Paşa 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'in yeni yasama yılına girişi dolayısıyla bir nutuk irat edecektir. Bu nutuk Ahmet Hidayet'in Meclis'te dinleyeceği Paşa'nın ilk resmî nutkudur. Paşa önceki “uzun ve çok ehemmiyetli “Vazife ve Mesuliyet” hitabesini”¹² yazar Ankara'ya ulaşmadan “birkaç gün evvel söylenmiştir” ki yazarın aralık ayının ilk günlerinde Ankara'ya geldiği anlaşılmaktadır.

⁹ Hasan Fehmi Ataç (1879-1961) Gümüşhane milletvekili, Maliye ve Tarım Bakanı. Büyük Taarruz'dan önce Maliye vekilliğine getirildi (24 Nisan 1922-2 Ocak 1924). Devlet gelirlerinin azlığına rağmen ordunun bütün ihtiyacını karşılamasını başardı. Büyük Taarruz'un mali kaynaklarını buldu ve düzenledi.

¹⁰ Aziz Zekai Apaydın (1884-1947), Mülkiye mezunu. Adana mebusu (1920-23) Tarım ve Milli Savunma Bakanı, Londra ve Moskova Büyükelçisi. Mazhar Germen (1884, 6 Kasım 1967), doktor. Aydın mebusu, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili.

¹¹ *İkdam*, 8983 (20 Mart 1338/1922), 3. Aynı sayı, 2'de Yakup Kadri'nin “Türkün Mukadderatı” adlı yazısı da var.

¹² Bu nutuk “Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini belirten kanun teklifi münasebetiyle” 1 Aralık 1921'de irat edilmiştir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989), 202-235.

Yetişemediğim, milletin ve hükümetin rehber-i harekâtı olacak olan ve veciz cümleleri muhterem reisin ağzından işitemediğim için bütün hayatımın imtidadınca teessüf edeceğim. Yalnız son defa bu sevgili kumandanın yine aynı kıymet ve ehemmiyetteki sözlerini pekiyi bir yerden dinledim. Bir derece telafi-i mafat ettim, zannediyorum. Frunze'nin ziyafetindeki belagat karşısında ilk hayranlığı duyduktan sonra bu hafta içinde bir mecliste, bir de Rus sefarethanesinde muhatapları içinde bulunmak şartına nail olarak kanaat getirdim ki, Mustafa Kemal, sadece memleketin, milletin büyük adamı değil, Türk lisanının da en büyük hatiplerinden biridir.

Sözleri genç yazarın heyecanını içermekle birlikte gerçeği de tam anlamıyla açıklamaktadır. Türk ve yabancı onu dinlerken hayranlık duymuşlardır. Türkçe bilmeyen yabancıların bu hayranlığı elbette Mustafa Kemal Paşa'nın kürsü hâkimiyeti ve milletin sembolü olmasından kaynaklanmaktadır.

Meclis binası bu nutku dinlemek isteyen herkesi alacak büyüklükte değildir. Bu noktaya başka yazarlar da temas etmişlerdir. Ahmet Hidayet, bir gazeteci olarak öteki dinleyicilerden farkını okuyucusuna açıklar:

Başkanın nutkunu nihayetsiz bir dikkat ve zevk ile dinlemek ve onu kalbimize nakşetmekle iktifa edecek değildik. En seri bir vasıta ile İstanbul'da nakledecektik. Bunun için düşüncemiz iki başlıydı. Hem vâzih işitecek, görecek bir yere ihtiyacımız vardı. Hem de icabında kolaylıkla istediğimiz zaman girip çıkmamızı telgrafhaneye koşabilmemizi temin lazımdı.

Bir Mart'a kadar gece gündüz bu endişeyi yaşar.

Meclisin yoğun çalışma programı dolayısıyla Paşa'nın konuşmasına başlayacağı saate kadar meclis müzakerelere devam eder. Ahmet Hidayet on ikiyi yirmi geçe kapıdan girmek istediğinde polisin kapıların saat bir de açılacağı uyarısıyla karşılaşır. Herkes beklemektedir.

Anadolu Lokantası'na dönüp başvekil Recep [Peker] ve matbuat müdürü Ahmet Bey'le [Ağaoğlu] otururlar.

Recep Bey'den, Paşa Hazretlerinden nutkun bir hülâsasını istirham için tavassutunu rica ettik. Başkâtip Bey şu mütalaayı serdettiler: "Paşa Hazretleri, ancak nutkun esaslarını not hâlinde tespit etmişlerdir. Binaenaleyh hülâsa kabil olmayacaktır, zannedirim." Bu kanaat çok doğrudu. Binaenaleyh bu mühim sözler kürsüden kalplerimize dimağlarımıza aksettikten sonra bir muhassala çıkararak tellerin delalet-i seriine tevdi edebilecektik. Sabırsızlana sabırsızlana bir'i bulduk. Fakat, öyle her günkü gibi elini kolunu sallaya sallaya içeri girmek ne mümkün! Kapının önündeki insan dalgası sağa sola gidiyor, fakat pek az yürüyordu. Kanuna, nizama muhalefet ve onun haricinde hareket hiçbir zaman

hatırımdan geçmez; lakin böyle bir günde fırsatı bularak (...) iyi bir yer elde etmek meselesi zannederim; ahlak ve kavanîn-i ictimaiyeye pek de aykırı sayılmaz.

düşüncesiyle yazar, sadece milletvekillerinin girişine ayrılan kapıdan “gayet ciddi bir tavır takınarak” girer ve koridora ulaşana kadar büyük halecan çeker. Elçiler, memurlar için oturma yerlerinde yeniden düzenleme yapılmıştır.

Ahalinin işgal edeceği sıralar da hıncahınçtı. Yukarıya bir fırladım. Sefaretlerden daha kimse gelmemişti. Mutadım olan köşeye geçtim. Biraz sonra Fahri Paşa¹³ gelerek yanıma oturdu. Müteakiben Rus, Azerbaycan Sefaretleri erkânı da göründüler. Nihayet doldu, doldu. Aşağıda yukarıda salonda, koridorlarda geniş bir nefes alacak saha bile kalmadı. Çıkıp telgrafhaneye gitmek değil bir tarafa kıpırdayacak hâlde değildik. Bu benim için gayet fena idi. Çarnaçar bir yolunu bulamazsak, İstanbul’u daha tafsilatlı olarak ertesi günü haberdar etmek mecburiyetinde kalmıştım. Bu sırada salonun kapıları üzerinde hademeler tarafından bazı tertibat yapılıyor, dışarıdakilerin de iyi iştebilmesi için camlar çıkarılıyordu. Geç kalan mebuslara bile geçecek yol kalmamıştı. Sıraların üstünden atlamak mecburiyetine kalıyorlardı. Bu arada azadan birisinin çok yerinde bir latifesi kulağıma çalındı. Maalesef kalabalık içinde seçemedim. Yanındakine “azizim” diyordu, “izdihama bak, asıllarımız gelmiş, biz vekillere artık ihtiyaç kalmadı, kalk gidelim!..” Birdenbire ortalığı büyük bir sükût kapladı. Sıraların arasından Mustafa Kemal Paşa kürsüye doğru yürüyordu. Alkış tufanı koptu. Büyük Millet Meclisi reisi iskemlesini geriye çekerek ayakta durdu. Notlarını siyah örtünün üzerine yaydı. Kürsünün iki tarafındaki pencereden gelen ziyanın ortasında gölgede kalan Paşa her vakitkinden fazla bir mehabet kesbetmişti. Üzerindeki neftî avcı elbisesinin yukarısında dimdik başının sarı saçları parlıyordu.

Paşa önündeki kâğıtlara parmaklarını hafif hafif vurarak nutuklarına başladılar ‘Efen-diler’ hitabı işitilir işitilmez salonda kendisinden başka zîruh bir mahlûk yokmuş gibi derin bir sükûn hâsil olmuştu. O heceleri yavaş yavaş söylerken dava-yı milliyemizin hudud-ı mühimmesine temas etmeye başlayınca bu tatlı ses, çok metin bir azim ve kudret akisleri husule getirdi. Zaman zaman kalplerde sıkışan cuşuş ve heyecan ellerin birbirine tesadümüyle, yahut bravo sedalarıyla izhar ediliyordu. Bu meyanda bilhassa Tunalı Hilmi Bey itidalini kaybederek takdir ve tasvip feryatlarını ayyuka çıkarıyordu. “Türkiye’nin sahib-i hakikisi köylüdür.” hitabı¹⁴ her yüzde bir beşâşet, her kalpte bir

13 Ömer Fahrettin Türkkan (1868-1948). Medine müdafisi, İngilizler esir olarak Mısır ve Malta’ya sürdüler. Dönüşünde Millî Mücadele’ye katıldı, 1921’de Kabil Büyükelçiliğine atandı.

14 Atatürk’ün bu ifadeyi kullanması yazarların bu konuda hayli yazı yazmalarına yol açmıştır: Mehmet Şeref, “BMM Arkasında Türk Köylüsü;” Ahmet Cevat, “Köylüyü Yükseltmek.” Bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1981), 799-806.

ferahlık vücuda getirirken Hilmi Bey boz kalpağının altındaki esmer yüzünün gözlerini, kaşlarını oynatarak ve ellerini sallayarak biraz yırtık ve davudi sesiyle bağıyordu. "Allah'a hamdederim ki bu sesleri işitiyorum. Yaşa ulu ruhlu Paşam, yaşa."

İstanbul mevzuu bahseldüğü zaman damarlarımdan tatlı bir ihtizazın estiğini duyar gibi oldum: "Bugün düşman işgali altında bulunmak felaketiyle giryan olan bu talihsiz şehir halkının, bu bizim aziz kardeşlerimizin dava-yı milliyeye olan alaka ve rabitalarını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine kalbî sadakatlerini hiçbir kuvvetten yılmayarak izhar ve ispatta gösterdikleri maddi ve bilhassa manevi fedakârlığı lisan-ı takdir ile yâd ederim."

cümleleri İstanbullu yazarın gözlerini yaşartır.

Ordumuzun metaneti için Başkumandanın "Bugünkü kuvvetinin derecesini gelecek hadisat ispat edecektir." güvencesi "ruhlardaki zafer imanını kalplerdeki" milli gayeye güven ümidini güçlendirir. " "Yeni seneye nihaysiz bir azim ve imanla mücehhez olarak giriyorum." hatimesi mebusan ve halkı coşturdu." Paşa'nın başkanlığında müzakereler başlarken "iki saat evvel içeri hücum eden kesif insan kitleri aynı intizam ile kapıdan çıkarak şehre" yayılır. "O akşam hangi zat ile görüşüm, kimle sohbette buldumsa bana Paşa'nın nutkundan başka bir şeyden bahsetmedi."

Bundan sonraki "Ankara'dan Zaferimizi Takip"¹⁵ ve "Halaskârın Ankara'ya Vürudu"¹⁶ adlı yazılarının tek kahramanı, içinden çıktığı milletin çevrelediği Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu dönem yazılarında hep bu nokta üzerinde durulur. Mustafa Kemal Paşa müstesna bir kişiliktir, fakat o bu milletin içinden çıkmıştır ve ancak onunla vardır. Atatürk'ün de benimsediği milliyetçilik anlayışında bu özellik vurgulanır.

Ahmet Hidayet "Anadolu Mektupları"ndan birini Halide Edib'e ayırmıştır.¹⁷ Ahmet Hidayet, Türk Ocakları'ndan tanıdığı kişileri de ziyaret eder. Hamdullah Suphi'den sonra Halide Edib'e gidecektir. Bu iki yazarın Türk Ocağı'na bağlılıkları gençleri derinden etkilemiştir.¹⁸ Ahmet Hidayet'in de kısmen ocağın köycülük

¹⁵ *İkdam*, 9109 (17 Eylül 1338/1922): 2.

¹⁶ *İkdam*, 9187 (15 Teşrinievvel 1338/Ekim 1922): 3.

¹⁷ "Halide Hanım'ı Ziyaret," *İkdam*, 8995 (1 Nisan 1338/1922): 3.

¹⁸ Bu konuda Halide Edib'e Dr. Reşit Galip'in yazdığı mektuplar dikkat çekicidir. Türk Ocakları'nın genç Türk aydınlarını yetiştirmede ve milliyetçilik duygusunu geliştirmedeki etkisi bu özel mektuplarda da görülmektedir. İlginç bir nokta da gerçeklerle yüz yüze geldiklerinde onları görseller de, bazılarını kızsalar da görevlerini asla unutmamalarıdır. İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar* (İstanbul: Dergâh, 2019), 250-257.

faaliyetleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Halide Edib'i ziyaret onunla yapılan bir mülakat değil, evindeki bir dost bir sohbetini yansıtmaktadır.

Halide Edib, Antalya'ya babasını görmek için gitmiş, dönüşünde Hilal-i Ahmer Hastahanesi'nin açılışını yapmış, bir köyde kadınlarla sohbet etmiştir. Yolda heyet şiddetli bir fırtınayla karşılaşmıştır. Bunları sohbeta katılanlara anlatırlar.

“Bir Cuma günümü benim ve karilerim için pek cazip bir ziyafet-i edebiye ve hissiye teşkil edecek olan bu kıymettar mülakata tahsis ettim.” dedikten sonra yolculuğu ayrıntılarıyla anlatır. Yol uzun, arabayı çeken atlar zayıf ve güçsüzdür, fakat “sürülmüş tarlalar Ankara'da harp için olduğu kadar felahat için de pek faaliyetle çalışılmış olduğunu” göstermektedir.

“Avrupa seyahatine çıkacak olan hariciye vekili” Yusuf Kemal Bey de Halide Edib ile Adnan Bey'e veda ziyaretine gelmiştir.

Hamdullah Suphi Bey'e uğrayıp “çıplak Türkçeye dair olan bir mülakatı” bitirmek niyetindedir. Ancak “Antalya sıhhiye müdürü Hasan Ferit'in [Cansever] ortaya çıkardığı “[type social] tip sosyal münakaşası” bu konuşmayı öylesine uzatır ki, oradan ayrılmalarını gerektirir: “Halide Hanım'ın üstü kırmızı renkli cihannümal köşkünün kapısından içeriye” girerler. Dış merdivenden çıkarlar, önce Adnan Bey, sonra da “muhterem onbaşı, muktedir edibe” kendilerini karşılar. “Omuzunda her zaman giydiği ve sevdiği siyah renkten pek muntazam biçilmiş ve dikilmiş çarşafı vardı. Yüzü ezeli bir şefkatle beşuştu.”

Ortalıktaki telaşın sebebi, “Halide Hanım'ın sadık köpeği Yoldaş”ın ürkerrek Bekir Sami Bey'e saldırması ve cebini parçalamasıdır. Halide Edib'in daima köpekleri olmuştur. Küçük köpeği Cin hakkında bir hikâye yazan Halide Edib'in fotoğraflarında Yoldaş da yer almıştır. Her ikisinden de yazar hatıralarında söz etmiştir.

“İstanbul'a, Türk Ocağı'na dair haberlerimizi sevgili edibemize arz ettikten sonra Halide Hanım'ın son seyahatine ait intibalarını öğrenmek” isteyen Ahmet Hidayet, yaşantı ve izlenimlerini Halide Edib ve Doktor Hasan Ferit'ten dinler.¹⁹

“Seyahat hatıraları içinde çok hissî ve şayan-ı dikkat noktalar var” diyen yazar bunlardan ikisini anlatmakla yetinir, geniş anlatımlarını “muktedir muharririmizin kıymettar kalemine terk eder.” Burada ilginç olan Halide Edib'in babasının rahatsızlığı üzerine Antalya'ya gidişi ve yolda Isparta'da Hilal-i Ahmer

¹⁹ Dr. Hasan Ferit [Cansever] (1891-1969) Türk Ocağının kurucularındandır. Millî Mücadele'ye katılmıştır. Anadolu'da sıtma ile savaş mücadelesinin öncülerindedir.

Hastahanesi'nin açılış konuşmasını yapışı, aynı gün, halka hitaben konuşması ve sonra dinlenmek için girdiği odada, bir emr-i vaki ile karşılaşarak yeni bir konuşma daha yapmasıdır. Halide Edib bunları hayli ayrıntılı olarak *Turkish Ordeal* adlı hatıralarında anlatır. Burada gidiş ile dönüş yolculukları karışmışa benzemektedir. Ahmet Hidayet, bu yolculuğa şöyle başlar:

Antalya'dan kalkıldıktan sonra ilk konak "Kırkgöz" köyünde ikinci gece de Bucak köyünde metruk; başka bir evde geçiriliyor. Isparta'da Hilal-i Ahmer Hastahanesi'nin resm-i küşadını bizzat icra eden Halide Hanım orada ahali ve umuruna nefis bir hitabe irat eylemişti.²⁰ Heyet reisi Muallim Doktor Kemal Bey'in²¹ gayret ve himmet-i fevkaladesi, genç doktorların mesai-i cansiperanesi bilhassa şayan-ı kayd!... "İstiklal-i Osmanî" merasimine tesadüf eden diğer bir gün yine muhterem edibemiz tarafından hanımlara pek şayan-ı istifade bir konferans veriliyor... Birden seyahatin şekli değişiyor. Otomobile Eğridir'e geliyorlar; nişan atılıyor... Ördek avına çıkılıyor, göl istimbotla geçildikten sonra sonra "Höyük'e muvasalat!.."

Şiddetli bir fırtınaya yakalanırlar. Yazar bu arada çevresini de incelemektedir. "Duvarda hemen on, on iki tane muhtelif çeşit bir tezyinatta kamçılar ve Buharalılar hediyesi ipekli maşlah" aslıdır. Sağdaki etajerin gözlerinde birkaç Fransızca, Türkçe, İngilizce kitapların ve Halide Hanım'ın atış poligonunda çekilmiş bir fotoğrafı vardır:

Rüzgârdan pelerinin uçları yana doğru savrulmuş... Tüfenk tam askerce kavranılmıştı. Bu Türk anasının mevcudiyetinde ezeli ve ebedî bir Jeanne d'Arc ruhunun, bir kahraman timsalinin tecelli ettiğini anlatmak için yalnız bu manzarayı seyretmek kifayet ederdi. Fakat Halide Hanım bu mücahedesinde hiç de yalnız kalmıyor. Bütün Türk kadınları onunla beraber... Bakın, Antalya-Ankara seyahatinin intibaatından mühim bir levha daha ki, bu iddiayı pek celi bir surette ispat edecek...

²⁰ Bu hitabe suret-i mahsusada gazetemiz için Ankara muhabir-i mahsusamıza Halide Hanım tarafından ihda edilmiş, gazetemizde intişar etmiştir (Not metne aittir). "Halide Edib Hanım'ın Bir Hastahanesinin Küşadında Nutku," *İkdam*, 8958 (23 Şubat 1338/1922).

²¹ Mim Kemal Öke (1884-1955) Askerî doktor, profesör. Trablusgarp Savaşı, Balkan ve I. Dünya Savaşı günlerinde görevini cephede yapan Dr. Kemal, Mustafa Kemal'in dostluğunu da kazanmış, daha sonra hem onun özel doktoru olmuş hem de Gülhane Askerî Tıp Akademisinde eğitim faaliyetine devam etmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Isparta'da Kızılay Hastahanesi'ni kurmuş 1941'de emekliye ayrılmıştır. 1946'da seçime girmiş, bir dönem İstanbul milletvekili olmuştur.

Yazar, Halide Hanım'ı küçük çiftliğindeki günlük hayatı içinde, ziyaretçileriyle birlikte son hatıralarını onlardan dinlerken aynı zamanda bütün milletin nasıl bir azim ve bekleyiş içinde olduğunu da dile getirir. Bu yazıda anlatılanlar Halide Edib'in hatıralarında ve yazılarında da vardır.²² Ancak Halide Edib hikâyesinde özellikle bu yolculuğun zorluklarındaki ayrıntılardan söz etmemiştir. “Şebben'in Kara Hüseyin'i” adlı hikâyesi neşredildiği günlerde ilgi çekmiş ve ilk bakışını yapan *Dağa Çıkan Kurt*'un sonuna eklenmiştir.²³

“Gelendost”da²⁴ bütün asker anaları, şehitler kızları, gazi nişanlıları, pişvalarının etrafında toplanıyorlar. İsmet Paşa'dan tutun da Madam Gaulis²⁵ gibi bir ecnebiye varıncaya kadar memleketlerinden gelip geçenleri şahsiyet ve efkârıyla alakadar sualler, cevaplar, ile musahabeye koyuluyorlar... Düşmanın bir an evvel memleketimizden

22 *The Turkish Ordeal* (London: The Century, 1928), 328-338. Burada anlatılanlara göre Halide Edib, 1921 Aralık'ta Aziziye'den Akşehir'e alınan karargâha gider. Hava çok soğuktur, askerlik tecrübesinin en unutulmaz hatıralarını yaşasa da, aslında dizanteri ve sıtmadan mustarıptır, fakat şikâyet etmez. Ayın sonunda Dr. Hasan Ferit'ten Antalya'daki babasının bir nöbet geçirmekte olduğunu öğrenir. Onu görmek için izin alır. Isparta'da açılacak Hilal-i Ahmer Hastahanesi'ne gidecek heyete katılır. Özellikle Isparta'dan sonra yol eşkıya ve tehlikelerle doludur. Halide Edib, beş hemşire ve üç doktorla birlikte. Sultan Dağları'nın muhteşem görünüşü yazarı hayran bırakır. Eğirdir Gölü yakınındaki K. Köyüne gece ulaşırlar, gölü ertesi gün açacaklardır. Halide Edib, Şebben ve köylüsüyle orada tanışır. Burada anlattıkları hikâyesinde bulunmaktadır. Isparta'ya gelince araba bulmak için iki gün orada kalması gerekir. Bu arada hemşire kıyafetiyle hastahanenin açılış töreninde konuşur, öğleden sonra da kadınlara hitap eder. Yazar onlarla aile çevresindeymiş gibi konuşur. Sonunda subayların odasına geçip çayını yudunlarken, Dr. Kemal, Halide Edib'in orada da konuşacağını açıklar. Bunu beklememektedir. Ne söyleyeceğini bilmez, fakat gözü çay dağıtan nefere ilişir. Konuşmasını ona bakarak yapar. Yeni Türkiye'nin eskisi gibi bir hanedandan değil, milletinden doğacağını söyler. Hasan Ferit'in anlattığı fırtınaya dönüşte yakalanmışlardır ve Halide Edib de anlatırken yaşanan dehşeti de hissettirir, fakat iki anlatıcının mizaçları üsluplarına da yansımıştır.

23 *İkdam*, 8972 (9 Mart 1338/1922).

24 Halide Edib “Şebben'in Kara Hüseyin'i” adlı hikâyesinden söz ederken bu köyün adını K. harfi ile göstermiştir (*The Turkish Ordeal*, 328). Bu köyün adı Halide Edib ve Hasan Ferit tarafından anlatılışlarında farklı olmakla birlikte, Halide Edib'in o köyde misafir olarak kaldığı hatırlanırsa Şebben'in köyünün Kırkgöz değil Kötürnek olması da muhtemel. Bu konuyu herhâlde bir coğrafyacının daha doğru çezeceğini sanıyorum. Halide Edib hem giderken hem de dönüşte bu köyde kalmıştır

25 Berthe Georges-Gaulis (1870-1950) Fransız gazeteci. Eşi Georges Gaulis'le 1896'da İstanbul'a gelir, eşini 1912'de kaybettikten sonra da İstanbul'da kalır. Fransa'nın Fas Valisi Mareşal Hubert

çkarılması için ne yapılması lazım geldiğini Halide Hanım'dan bütün vatanperverîleri ve memleket aşkıyla soruyorlar... Nihayetü'n-nihaye şu hitapta bulunmaktan da çekinmiyorlar... "Siz başımıza geçin!.. Hepimiz silahlanalım gidelim!" bu levhaya tarımdan söz ilavesi pek bi-lüzum değil mi? O kadar canlı ve harareti ki, görmek değil, işitmek bile göğsü iftiharla kabartmak, aynı zamanda gözleri yaşartmak için kâfi!..²⁶

İsmet Paşa "Şebben" dolayısıyla "Emrimde askerlerin her birinin evinde birer Şebben bulunduğunu bilmiyordum." sözünü belki de bu toplantıda sarf etmiştir. Hikâye İsmet Paşa'ya evde eşlerini bekleyen kadınları da düşündürüp etkilemiş olmalı ki uzun zamandır izin kullanmayan Hüseyin'e izin vermiştir.²⁷

Halide Edib o günlerde bir hikâye havasını yaşayanlardan biridir, ama kendisini öne çıkarmaz. Ahmet Hidayet'in anlattıkları iç içe birkaç hikâyeyi barındırmaktadır. Halide Edib gerçek duygularını bütün yoğunluğuyla dile getirirken çevredeki başka kadınların benzer yaşantılarına temasla yetinir. Yahya Kemal onu gerçekçi Rus hikâyelerine benzetir:

Lyautey'ye 1919-1928 arasında yazdığı mektuplar Koç Üniversitesi tarafından basıldı. *Berthe Georges-Gaulis'den Mektuplar*, Derleyenler Aliye Pekin Çelik, Zeynep Kocabıykoğlu Çeçen (İstanbul: Koç Üniversitesi, 2021).

26 Bu olayı Halide Edib, "Şebben'in Kara Hüseyin'i" adlı hikâyesinde şöyle anlatır: "Gece köyün genç ve ihtiyar kadınları hep toplandılar. Alevlerin etrafında halka olduk ve konuştuk. Harp hikâyeleri onları çok alakadar ediyor, nasıl top patlarmış tüfenk nasıl atılmış, asker nasıl hücum edermiş, Yunanlı nasıl bir mahlukmuş; Hepsî ağzı açık dinliyorlar. Birdenbire gençler kümesinden, bir fıslı, bu müzakereden sonra bir karar var. Ayşe'ye hepsi yavaş yavaş anlatıyorlar ve her birden: – Hadi sen di diyorlar.

Ayşe şişleri bırakıyor siyah gözlerini açıyor söylüyor.

– Bak hele, biz taze garırlar hep asker olacağız, sen bizi asker edeceksin tüfengi neyi hep göstereceksin, gavurlarla bir yeniş döğüşeceğiz, kovacağız, seferberlik bitecek nasıl olma mı?

Nineler itiraz ediyor: –Siz nasıl edersiniz; top var, tüfenk var?

– Bizimkiler nasıl ediyor, erkek arslan arslan olu da dişi arslan arslan olma mı? Sen di bir.

Ben buna ihtiyaç olmadığını söylüyorum. Sonra hepsi sevgili askerlerini anlatıyorlar."

Halide Edib şüphesiz ki kadınların bu davranışından etkilenmiş ve heyecanlanmış ki bunları arkadaşlarına da anlatmış, fakat kendi hikâyesini yazarken ayrıca ne kendi tecrübelerini ne de duygularını katmış, sanatının gerektirdiği ölçüden hiç ayrılmamıştır. Burada kelimelerin boşuna kullanılmaması, az kelime ile çok şey anlatma, benzer durumları bir cümlede özetleme gibi, onları sanat eseri kılan özellikler bulunmaktadır. Elbette onlar zamanla, dönemlerinin şahit belgeleri arasına girmiştir ve bunları okuyan sanatçılara etkisi farklı olacaktır.

27 *Türkün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Çan Yayınları, 1962), 251.

“Şebben’in Kara Hüseyin’i” ünvanlı bir hikâyesini okuyordum. Bu hikâyedeki hayatı en değerli hikâye-nüvislerimiz tasvir etselerdi bizi güldürürlerdi. Halide Edib bilakis onu bize sevdireyor. Çünkü “yerli rengi” ne bir Rus hikâye-nüvisinin gözüyle bakmış. Nefer Kara Hüseyin’in hasretli ve genç karısı Şebben’i tanıdıktan sonra nice hikâyelerimizdeki kadınlar bana birer kukla gibi göründüler.

diyen Yahya Kemal bu hikâyeyi “edebiyatın manevi taraflarına” döneceğimizin bir müjdesi olarak değerlendirir.²⁸

“Bir mühim sergüzeşt de” Halide Hanım ve arkadaşlarının Sultan Dağı’ndan Akşehir ovasına indikten sonra uğradıkları kasırga fırtınasıdır. Burada sözü terk ettiği Doktor Hasan Ferit gerçekten dehşet verici bir fırtınayı heyecanlı ve ateşli üslubuyla anlatır. Dağ zirvesinden inerken hava birden bozmuş yolun sağındaki bir uçurumun yanında araba devrilme tehlikesi geçirmiş, yokuşu yürüyerek inmişler, fakat fırtına ovada daha da sertleşmiştir:

Birden kocaman taşları pek kolaylıkla uçuruverdi. Üç kişi birbirimize sarıldığımız hâlde ayaklarımız yerden kesiliyordu. Bazen arka üstü yatmaktan başka bir çare bulamıyorduk. Nihayet uçmasın diye beş kişi bir arabaya binmeğe mecbur olduk. Akşam, artık epeyce bastırılmıştı. Etraf seçilemiyordu. Yalnız Akşehir’in uzaktan ışıkları görünüyordu. Şehre pek yakın gelmiştik ki sağanak daha fazla şiddetlendi. İçinde beş kişi olmamıza rağmen arabayı kaldırdı. Hayvanlar fena hâlde ürkmüşlerdi. Alabildiklerine koşuyorlardı. Biz, bir taraftan fırtına ile mücadele ederken diğer taraftan beygirlerle uğraşıyorduk.

Arabadan düşenler ve inenlerden dolayı araba devrilir.

Muallim Doktor Murat [Cankat] Bey kendini arabadan attı. Tekerlekler ayağının üzerinden geçti. Biz iner inmez araba da devrilmmişti. (...) Rüzgâr, en kalın tahtaları kâğıt yırtar gibi koparıp götürüyordu. Arabacıardan ikisi kollarından yaralandılar, üç defa araba altında kalmışlardı. Kazazedeleri bir hendek içerisinde barındırdık. Bilmecburiye en yakın köye iltica ettiler. Beş dakika fasılası olan köye sürüne sürüne ancak bir saatte gidebildiler. Nasıl çok tehlikeli ve halecanlı bir seyahat değil mi?..

Ahmet Hidayet cephe ve askerlerimizin hâlini sorduğunda “şu çok vazıh ve kati” cevabı alır: “Şimdi ordumuzun vaziyeti çok emin ve düşmanı tardededeğine bütün itimadıyla kanidir. Sabırsızlıkla harekâta intizar ediyorlar.”

28 “Yeni Bir Ufuk” *Tevhid-i Efkâr*, 274-3302 (14 Mart 1338/1922); Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair* (İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1964), 148. Bu hikâyenin de içinde bulunduğu *Dağa Çıkan Kurt* hakkında Yakup Kadri’nin de bir makalesi bulunmaktadır. *İkdam*, 9084 (1 Temmuz 1922).

"İsmet Paşa her vakitkinden şen ve neşeli"dir. Her şey hazırdır.

"Ankara'da Millî Bayram"²⁹ üzerinde durulmayı hak eden bir önem gösterir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış tarihi 23 Nisan'ın Millî Bayram olarak 1922 yılında kabul edilmiş ve Ankara'da büyük bir coşkunlukla kutlanmıştır. Yazar bu "serbestî-i istiklal"den mutludur. Program Ahmet Hidayet'e tebliğ edilmiş, kendisi şık bir genç olmalı ki giyimindeki bazı eksiklerden şikâyet eder. Sokaklar o kadar kalabalıktır ki geç kaldım korkusuna kapılır. İfadesi tecrübesiz, heyecanlı, görevini yerine getirirken en önemli işi yapma amacını taşıyan bir genç izlenimi uyandırır:

Ah Yarabbi!... Sevgili Anadolu'nun bu saf köşesi millî bayramı tesit için ne güzel hazırlanmıştı. Bütün evler dükkânlar –herkes vesaitin yettiği mertebede– büyük küçük ipek, bez, kâğıt Osmanlı bayrakları tedarik etmiş kapısını, penceresini donatmıştı. Sokakta birkaç küçük çocuğa rast geldim. Henüz terzi elinden çıktığı pek belli iki al sancağı omuzlarına dürmüşler ya yuvalarını yahut mekteplerini onunla süslemeye gidiyorlardı. Karaoğlan Çarşısı'na inen büyük caddede askerle birleştik. Henüz ucu bucağı görünmeyen bir kitabe-i cihad ve zafer büyük Başkumandanlarının, aziz milletvekillerinin önünde resmigeçitlerini ifaya şitaban oluyorlardı. Askerce şarkıları ne güzel terennüm ediyorlar, ana vatandan, muhacir kalan kıtalarımızın, halkının hissiyatına yanık, yanık tercüman oluyorlar. Fakat nihayetinde canları, kanları, hissiyatları pahasına ölse de kendilerini kurtaracaklarına dair teminat veriyorlardı.

Herkes mümkün olduğu kadar temiz giyinmişti. Şehrin bu güzel hâli, aşağı yukarı eski İstanbul bayramlarını andırıyordu. Hacı Bayram Veli Caddesi'nde kız ve erkek mekteplerinin mini mini yavruları da resmigeçide iştirak için hazırlanmışlardı. Ankara ancak bazı miting günlerinde bu kadar kalabalık olurdu. Kaldırımlara yığılan, ortada tek adamın geçmesi kabil olabilecek kadar dar menfezlerden girip çıkan halkın çehresinde derin bir tehalükle beraber azim bir şevk ve meserret okunuyordu. Bir mektebe mensup olmayan saha-i ticaret ve sanatta çalışan genç çocuklardan mürekkep kafileler. Vatan müdafii kahramanların etrafını almışlar, menzil-i maksuda kadar onlara refakat ediyorlardı."

Meclis de bayraklarla donanmış koridorlar, bahçe, tebrik törenine hazırlanmıştır:

Riyaset salonunun büyük masası önünde Mustafa Kemal Paşa Türk Milleti'nin tecesüm etmiş azim ve irade timsali siyah redingot takımının üstünde ve siyah kalpağının altında kendi rehberliği ve pişvalığı, milletin fütur getirmez himmetiyle eriştiğimiz bu güzel ve saadetli günün süruruyla mütebessim çehresiyle teşrifat sırasıyla elini sıklmaya şitaban hepimizi meshur-ı iltifat ediyorlardı.

29 *İkdam*, 9035 (11 Mayıs 1922): 4.

مجله علمی و ادبی

هزاره سیاهم در روز و ساسی ... علم ادبی ...

آقایان امری

مستله و رسولک و یرج جگرلی جواده

منوه قورقزاسنک دوام ایوبد ایتره بجی آکوستیو من

موسیو قوینوجورج کرده زبان مشکل ... اوکته چیکشدر ...

مبارک جیاسنبری

پاره من دروات اله ... چو سمد بدم ...

دوسه قبول ایبرسه

خوجه (۲) - فرامیج ... خوجه (۳) - در اتانان ...

دوسه سزلیق استورنه آچیز

خوجه (۴) - در سوسه ... خوجه (۵) - در سوسه ...

رکون کینکک دکر کن بدینک

خوجه (۶) - در سوسه ... خوجه (۷) - در سوسه ...

موسومدی امروال ایروان ضرعیو

پاری (۱) - در سوسه ... پاری (۲) - در سوسه ...

مینی شماریو ویلانی اوقومودور (کریک)

پورک شرف اولوقوره ... پورک شرف اولوقوره ...

آلایا امری ایفا انجمنه

پاری (۱) - در سوسه ... پاری (۲) - در سوسه ...

ایفا انجمنه ضرعیو امروال

پاری (۳) - در سوسه ... پاری (۴) - در سوسه ...

ایفا انجمنه ضرعیو امروال

پاری (۵) - در سوسه ... پاری (۶) - در سوسه ...

ایفا انجمنه ضرعیو امروال

پاری (۷) - در سوسه ... پاری (۸) - در سوسه ...

ایفا انجمنه ضرعیو امروال

پاری (۹) - در سوسه ... پاری (۱۰) - در سوسه ...

مجله علمی و ادبی

هزاره سیاهم در روز و ساسی ... علم ادبی ...

از مرده بر سو قصد

ظنظنه و حکومت علیهنه

واقع زینالظاهره احرابی ایون ... حالی بر سو رنده اوخراشورول ...

بلسک "ایر بولی" به مصحفه قاسمه

اک کیرکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

از مرده بر سو قصد

ظنظنه و حکومت علیهنه

واقع زینالظاهره احرابی ایون ... حالی بر سو رنده اوخراشورول ...

بلسک "ایر بولی" به مصحفه قاسمه

اک کیرکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

فراسه االه اکثره ارسنده کی مناسه داتر

انگیز باسه و کینکک فراسزورنی حقدنه ... در سوسه ...

Bu tasvirde iki nokta dikkat çekici. Biri Mustafa Kemal Paşa'nın "Türk milletinin tecessüm etmiş azim ve irade timsalı" diye nitelendirilmesidir ki, önceki yıllarda Halide Edib ve Yahya Kemal'in kullandıkları benzer nitelermelerin yaygınlaşmış olduğunu gösterir.³⁰ İkincisi de Atatürk'ün askerî değil sivil kıyafetle törene katılmasıdır ki o anın şartlarına bağlı bir anlam taşır. O kendisini sadece bir asker değil, içinden çıktığı halkın geleceğinin sorumluluklarını da yüklenmiş önder olarak sunmaktadır.

Meclisin karşısında halk toplanmıştır. Askerî bando çalarken:

Reis Paşa, Meclis'in dış orta kapısına Fevzi Paşa, Rauf Bey, diğer vekiller ve mebuslarla birlikte çıktılar. Geçen kıtaların, taburların, alayların başlarını sertçe çevirerek Büyük Millet Meclisi'ne arz ettikleri tazimata mukabele ediyorlardı. "Merhaba... asker!" Bu mukabeleye vasıta olan pek veciz bir cümle!.. İşte geçiyorlar. Geçiyorlar.

Yazar da bu geçen askerlerin her birinin ilerde edebiyatçıların çok işleyecekleri kahramanlar olduğuna inanır, heyecanlanır:

Her biri ayrı ayrı belki binlerce ciltlik sergüzeşt ve tarih kitaplarını dolduracak kadar mefahire malik kahramanlıklar böyle hep birlikte önümüzden müruru ne kadar göz alıcı, gönül kabartıcı, kalp attırıcı bir manzara teşkil ediyor. Sanki hepsinin adımlarının sesini ve gölgesini ta umk-ı ruhumda hissediyorum.

Kendisini böyle heyecanlandıran insanları da Ahmet Hidayet birkaç cümle ile tasvir eder. Onların mahrumiyet içinden fıskırdıklarını bilir. Onun gerçekçi bakış tarzını hiç kaybetmediğini belirtmek gerekir:

Azim ve iman sadece çehrelerinde güneş gibi parlamakla kalmıyor, sert ayak atışlarında, göğüslerinin kabarışında, burun deliklerinden hızla çıkan nefeslerde bile ateşin bir irade o kadar muntazam, levazımları o kadar tam ve noksansız ki... Bu derece mahrumiyet içinde bu askeri maddiyat ve maneviyatıyla ortaya çıkaracak yeryüzünde diğer bir memleketin mevcudiyetini tahayyül edemiyorum... Ne kadar sürdü bilmem... Yarım saat mi, üç çeyrek mi? Kendi kendime "Bugün acaba cepheyi buraya mı taşıldılar..." diye söyleniyordum... Fakat yine biliyordum ki, bunlar sırf Ankara muhafız kıtasından ibaretti! Şimdi maarif ordusuna sıra geldi. Yeknesak elbiseli, mini miniler, işçi kıyafetindeki ağabeylerinin arasından ellerinde çiçek sepetleri, omuzlarında bayrağımız, küçücük ayaklarıyla, asker adımı atarak geçiyorlar ve Millet Meclisi'ni yine askerce

30 "Millet sesinin taazzuv etmiş bir aksi" Halide Edib de kullanmıştır: "Yarınki Türkiye," *Vakit*, 785 (12 Kanunusani 1920); Yahya Kemal de "millî timsal" demektedir: Yahya Kemal, "Onun Sesi," *İleri* (12 Mart 1337/1921).

selamlıyorlar. Bu milletin cengâverliğe olan istidadı ne güzel görünüyor. Kızlarımız canım kızlarımız tertemiz elbiseleri, çiçekler bayraklar içinde nezih ve cevval kardeşlerini takip ettiler. Çarşafı Darülmualimat hanım kızları bile, muzikanın ahenginden kurtulamayarak muntazam ayak atmaktan men edemediler.

Heyecan ortaktır:

Öyle bir gün ki... bütün sevincini havsalam alamadan taşıyor. Kimin yüzüne baksam tıpkı benim gibi. Paşa dönüyor hepimize veda ettikten sonra, tam otomobili hareket ederken karşı tarafta ilk safta duran şehrimizde bulunan bir düzineye yakın Fransızlardan biri ilerliyor. Elinde küçük bir Kodak “Ekselans... Fransızlar için bir dakika müsaade!..” diye bu büyük çehrenin bir hayalini de kendi fotoğrafının camında tespit edebilmek şerefine mazhar olmayı talep ediyor. Başkumandan objektifin önünde bir saniye daha otomobilini tevkif emrini verdikten sonra baş işaretiyle teşekkür ederek ayrılıyor.

Tören bitmiştir, gazeteciler telgrafhaneye koşarlar. Bayram gösterileri spor yarışlarıyla devam edecektir. Yazar hem oyun yerlerinin hem de seyircilerin oturacakları yerlerin tertibini beğenir: “Mustafa Kemal Paşa, vekiller ve sefirler zeminden biraz yüksek, güzel küçücük bir pavyondan etrafı seyrediyorlar.”

Ahmet Hidayet’in askerlere duyduğu sevgi ve saygı üslubundan bellidir:

Karşı tarafı tamamiyle resmigeçitten avdet eden efrada tahsis etmişlerdi. Hâki elbiseleriyle bağdaş kurup oturmuş sevgili Mehmetçikler yüzlerinde derin bir haz ve beşâsetle at yarışlarına, spor müsabakalarına dikkatle vakf-ı nigâh etmişlerdi. Bazılarının elinde dürbünler büyük bir halecanla hayvanların yürüyüşlerini takip ediyorlar. Beş bin metrelilik koşu, herkesi en ziyade alakadar eden fasıl oldu.

Yarışları kazananlar Başkumandanın huzuruna gelirler ve Himaye-i Etfal Cemiyeti idarecilerinden Edirne mebusu Faik Bey [Kaltakkıran] tarafından takdim olunuyorlar. “Reis Paşa saat üçte Rus ve Azerbaycan hükûmeti mümessilleriyle birlikte” ayrılırlar.

Kendisi de “öğleden evvel mesut bir tebriği ifa ve heyecan-bahş bir resmigeçidi temaşayla, öğleden sonra da öyle eğlenceli bir gün geçirdiği” için memnun ve mesrur döner.

Ankara ortak heyecanı bayramlara çevirmektedir ki, bunun devamı sonraki yazılarda da takip edilebilir. Bugünden bakınca, Büyük Taarruz’dan dört ay önce böyle bir kutlamanın yapılmış olması da bana anlamlı geliyor. Adeta büyük taarruz sonrası kutlamaların hazırlıklarına başlanmıştır.

Ahmet Hidayet "Ankara'dan Zaferimizi Takip"³¹ başlığını taşıyan mektubunda görüldüğü gibi zafer haberlerini müstakil yazılara dönüştürür. 1-3 Eylül tarihlerinde görüp duyduklarını teker teker yazdığı bu heyecan yüklü yazılarda mutluluk, mutluluğu aktarma çabası, ayrıntıları yakalayış, millet ile birlik olsun o büyük kaynaşma hâli, düşmanın düştüğü acınası ve gülünç durumu hayli alaycı bir benzetmeyle tespit ve Mehmetçik'in düşmanını öldürürken bile unutmadığı insanlığını kısa kısa cümlelerle tespit edişine insan hayran kalıyor. Bu yazılarında henüz olgunlaşmamış üslubuyla da olsa heyecanı çok iyi yansıtan Ahmet Hidayet daha sonra da böyle yazılar yazdı mı? Yoksa böyle bir destan sahnesini bir daha asla yaşamadığı için kalemını daha başka alanlarda mı kullandı?

1 Eylül. Muzafferiyetlerimiz o kadar süratle birbirini takip ediyor, ordumuz o kadar isticial ile, üç senedir tazallum eden yurtlarımızı, ağlayan kardeşlerimizi tahlis ediyor ki, arazi üzerinde kat edilen mesafeleri göstermek için harita üzerinde birtakım işaretler resm bile ancak o kadar bir zaman içinde kâbil olabilir.

Resmî bildirimler sayesinde daha sağlam bilgiler alındığını haber verirken kıtalarımızın girdiği yerlerin adları bildiriliyor. Düşmanın her kaçışta ardında bıraktığı "toplarnın, otomobillerin, malzemenin adet ve miktarını bugün daha vazıh haber aldık" diye ekliyordu.

"Bütün cihanla birlikte Ankara da, Başkumandanımızın bu maharet ve muvaffakiyetini Mehmetçiklerimizin" cesaret ve yiğitliğini kutsuyor ve yüceltiyor. "Binlerce halk ellerinde ipekten mamul Türk ve İslam sancakları olduğu hâlde, nazarları azimkâr, alınları dik ve mağrur, fakat gözleri yaşlı, B.M.M. önüne" koşuyorlar. "Evet gözleri yaşlı, çünkü şu ana kadar" vatanın bir kısmı düşman zulmünden kurtulmuş olsa da "ellerini göğze kaldırmış, gözlerini yollara dikmiş bizden imdat bekleyen ne masumlar ne dullar ne ihtiyarlar var."

Yazar mutluluğun henüz ulaşamadığı bölgeleri ve kişileri de unutmaz.

"Kırşehir mebusu Müftü Hoca Efendi"nin³² beliğ duasını, "Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, Hareket-i Milliye'nin veciz bir tarihçesini yapıyor." "Saruhan mebusu Necati Bey'in³³ o kadar hissî, o derece coşkunun bir hitabe"si ile "hepimiz ağıl-

31 *İkdam*, 9159 (17 Eylül 1922): 2.

32 Ahmet Müftü Kurutluoğlu. Müftü Hoca adıyla tanınır. (1879-15 Haziran 1958) Hukukçu, müftü, avukat. Kırşehir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kurucularından. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Kırşehir milletvekili.

33 Mustafa Necati Bey (1894-1929) Hukukçu ve öğretmen. Efsanevi Maarif vekili (1925-1929).

yoruz; onbaşılar, çavuşlar, nefercikler mendillerini çıkarmışlar, gözlerinden dökülen inciler esmer yüzlerinde parıl parıl parlıyor.” Yazarın yanındaki Haim Nahum Efendi³⁴ kendini zapt edemez: “Böyle tekbirle gelişiniz; Sultan Osman Türbesi’nden kalkmış bizi çağırıyor, İzmir afakında Türk ordusunun rüyasını görüyor ağlamamak kabil mi?”

2 Eylül: Gazeteler sabahleyin Başkumandanımızın Türk milletini, Türk ordusuna hitaben yazmış olduğu iki beyanname ile bezenmiş.³⁵ Millete beyannamesinde ordunun bî-nihaye fedakârlıklarını, tahammül-sûz müşkilât içinde devam eden mücahedatımızın netayicinin tezahür ettiğini öyle metin bir lisan, öyle selis bir ibare ile anlatıyor ki!

Artık durum ilk elden açıklanmaktadır. Yazar Başkumandanın orduya hitabındaki son cümlesiyle gözünün önünde canlanan tabloyu çizer: “Kahramanların önünde, at üzerinde pelerini rüzgârın istikametine tabi, sağ elini ufuklara uzatan Mustafa Kemal Paşa ‘Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!’ diyor.”

Erken saatlerde kalabalık saat dörtteki tören için toplanmaya başlar:

Darümuallimin ile Büyük Millet Meclisi’nin arası, Millet Bahçesi kadın erkek binlerce halktan çalkalanıyor. Her cemiyet, her kulüp, her teşkilat bayrakları ellerinde; muntazam saflar hâlinde sıkışıyorlar. Biz de Matbuat müdürü umumisi Ahmet Beyefendi [Ağaoğlu] ve ben biraz geç geldiğimiz için bir yerde takıldık kaldık.

Asker, düşman üzerine şiddetle bir hücumu teşmil ve tanzir ederek koşuyor geçit yapıyorlar, toz fena hâlde, hepimizi taciz ediyor, fakat bugünkü süvarilerimizin nallarından kalktığı için çok muhterem sayılır.

Ankara’nın tozundan şikâyet edenler çoktur, fakat yazar tozu bile muzaffer süvariler kaldırdığı için “muhterem” sayar. Kısa oyunlar yer alır.

Bursalı bir genç evvela, köylü kıyafetinde düşmanın zulüm ve itisafını sayıp dökerken üzerinden o elbiseyi atarak asker elbisesiyle meydana çıkıyor. Yunan’dan intikam almak için herkesin kendi iradesine istinat etmesini ihtar ediyor.

34 Haim Nahum Efendi veya Hayim Nahum (Manisa 1872-Kahire 1960), Osmanlı Devleti’nin son hahambaşısı ve siyaset adamı. Babası Manisa Belediyesi’nde memurdu. İzmir, Paris’te eğitimi tamamladı. Türkçe, İbranice, Fransızca, Arapça, Ladino (Yahudi İspanyolcası) ve Arami dillerini biliyordu. Lozan Barış Konferansına katılan Türk delegasyonu içinde danışman olarak bulunmuştur. Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, çev. İrfan Yalçın (İstanbul: Doğan Kitap, 1998); Esther Benbassa, *Un grand rabbin sepharade en politique: 1892-1923* (Paris, 1990). Esther Benbassa, Fransız akademisyen ve siyasetçidir (d. İstanbul 1950).

35 Bu beyannameler için bk. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), vesika 473, 474.

Küçük Gültekin "Hınç" manzumesini, Muhittin Baha Bey [Pars] heyecanlı nutkunu, Tunalı Hilmi Bey coşkun bir vaziyetle manzum hitabesini okuduktan sonra kurbanlar kesilir; siyah bayraklar katlanır. Artık yaşlı gözler, matemli günler sona eriyor. Türkiye'nin geleceğinde "pembe bir şafak doğuyor. Uşak, Kütahya, Gediz, Eskişehir, Seyitgazi, Çivril ve havalisi bugün ana vatana iltihak etti. Kurtulan bölge insanları evlerine dönmek için hazırlığa başlanıyor." Bir yerde olan vatanın her köşesinde hissediliyor ve yazar bu beraberliği yansıtmaya çalışıyor.

Akşam "fener alayı" düzenleniyor. "Meclisin duvarlarında yer yer tutuşan meşaleler Türk'ün necm-i talihi gibi semada yükselen havai fişenker, elde fener muzikanın ahengine ayaklarını uydurarak hafiften raks ede ede geçen askercikler, ruha derin" bir genişlik veriyor ve "oh Allah'ım, bugünlere yettiğimize çok şükür!" duaları yükseliyor.

3 Eylül'ün notları "Esir, ganimet, sevgili yurtlarımızı istirdat... Bu ne mutlu günlerdir Yarabbi! Karargâhlarıyla beraber elimize geçen generaller, miralaylar, kaymakamlar ilh... Nefer kıyafetine girip kaçmak isterken yakalanan kumandanlar; ya toplar, otomobiller, malzeme, erzak..." Bu bol ganimet yazarın alaycı üslubuyla ifade ediliyor: "Adeta Hacıanesti ordumuzun levazım müteahhitliğini ifa ediyor ve bu taahhüdünü on beş gün içinde bitirecek gibi görünüyor." "Diğer bir sevincimiz daha var. Kumandanlarımız terfi ediyorlar."

4 Eylül: Başkumandanımız "taarruzumuzun birinci safhasının" bittiğini ve bundan sonra ne yapacağını bildiriyordu: "Ordumuz sağdan, soldan imha edilmekten kurtulan serseri düşman kıtalarını toplayarak ilerlemeye başlayacak!.."

Gece yaralı gaziler gelmiştir. Bunlardan biri yazarı çok etkilemiş olacak ki birkaç kelime ile onu, kaybettiği ve kazandığı ile tablolastırır: "Biri bizzat öldürdüğü Yunan zabıtından miras kalan çocuğu mütevaziane, fakat öyle mehibane bir tarzda koluna yaslanmış ki!... Hemen ekserisinin boynunda emval-i ganimetten birer dürbün var."

"Halk meserretten gözyaşları dökerek muhterem gazilerimizi kucaklıyor."

Yazar kısa kısa her olayı dile getirmekte, şehirdeki bekleyiş ve haberlerin akış süreci ile onları karşılama hazırlıklarını birlikte vermektedir. Düşmanın çirkinliğini ve neferlerin yüceliğini de birkaç cümleyle tasvir etmektedir.

Ahmet Hidayet'in bundan sonraki mektubu "Halaskârın Ankara'ya Vürudu"³⁶ adını taşıyor. Ankara "hâlâ, harikulade zaferin inanılmaz" safhalarını hayal ederken

36 *İkdam*, 9187 (15 Eylül 1922): 3.

“muhterem reisinin, gaziler gazisi Başkumandanının merkez-i hükumete gelmek üzere İzmir’den hareket ettiği” haberini alınca “sevinç telakkisinin en yüksek mefhumunu idrak ediyor. Bu sevinç o derecededir ki yazar aramızda “sinirleri bozuk, fazla asabiler bulunmuş olsaydı” bu saadeti bozmayayım diye intihar edebilirdi diye düşünür.

Fakat biz, milletimiz, henüz aksa-yı emeli idrak etmemiş olduğumuz, daha saadetli günleri beklediğimiz, daha doğrusu sinirlerimize sahip olduğumuz için aramızda böy-
leleri çıkmadı. Yoksa sürur ve şetaretten tecennün edenlerin hadd ü hesabı olmazdı.

Başkomutanı karşılama hazırlığı başlamıştır.

İstasyon yolunda tak-ı zaferler inşa olunuyor, Ankara baştan başa donanıyor yollara kumlar serpiliyordu. Şehir, baştan başa Başkumandanı beklediği ve kucakladığı gün emin olun, bir düğün evi hâlini yaşadı... Evet, bütün sükkâm ayakta, uykusuz. Her çehrede ebedî bir sürur, ezeli bir hande ve silinmez bir iltima. Mütemadiyen herkes birbirine soruyor, acaba görmek şerefini kaybeder miyim, diye zaman-ı teşrifini kati surette tespit etmeğe çalışıyordu.

Gerçekten de Başkomutan hemen gelemez, kesin tarih ve saat de henüz bilinmez. Herkes bekler, o gün ve ertesi gün bir karşılama heyeti gider, gazetecilere de karşılama heyetinden haber verilmez, sadece tesadüfen onlara rastlayan iki gazeteci heyetlere katılmıştır.

Pazartesi sabahı... Asker şarkıları ve muzıka sedasıyla uyanıyoruz. Sokağa çıktığım zaman bila-mübalâğa İslam, Hristiyan her cins ve her çeşit halkın oluktan akan bir su kitlesi hâlinde Meclis önüne, İstasyon Caddesi’ne doğru şitaban olduğuna şahit oldum. Daha güneş doğmadan gelip yer kapmış insanlar mevcuttu. İstasyondan birinci tak-ı zafere kadar muhtelif heyetler, şehir halkı, köylüler namına gelen mümessiller ahz-ı mevki etmişti. Ondandır mektepler, daha sonra ekâbir-i memurin ve müdiran, gazeteciler vesaire... Bunları geriden sıra sıra Mehmetçikler çeviriyordu. İstasyondan Meclis’e kadar olan mesafe sıkışık nizamda bir saff-ı harbe dönmüştü. Dokuzdan itibaren işitilen düdük sesleri yürekleri oynatıyor, ruhu sevinçten, heyecandan, halecandan titretiyordu. Biz de Meclis’in bahçesinde yer almıştık. Karşıdaki Millet Bahçesi’nde hanımlar üst üste diyecek bir vaziyette kalmışlardı. Buna rağmen görecekları manzaranın fevkaladeliği, seyredecekleri merasimin ehemmiyeti bundan mustarip oldukları değil, bilakis memnunen tahammül eyledikleri manası çehrelerine nakşetmişti, Her sıfıftan Türk anaları, hemşireleri git gide sabırsızlanıyordu, daha ilahi kahramanı görmeden tahayyülle gözleri yaşarmış dokuma çarşafıllar, halecandan göğüsleri sık sık kalkıp inen şıklar, zarıfler eksik değildi. Nihayet bahçe kendilerini istiap edemedi... Karşı tarafa da, Meclis’in Encümen Binası olarak inşa edilen natamam bir dairenin önüne de geçtiler...

Artık kati malumatı almıştık İstikbal heyeti reisi Vehbi Efendi'den gelen bir telgrafta on ikiyi kırk beş geçe Ankara'ya muvasalat ihtimali bulunduğunu öğrendik... Fırsattan istifade ederek biraz dolaşacak ve yemek yiyecek vakit bulduk. Fakat bizim gibi gidip geldiği eski yerini bulamayacak olanlar, kıpırdamadan, ağızlarına bir lokma koymadan sekiz saat güneşin altında "öf" demeden beklediler... Zira, memleketin, milletin, Türklüğün son halaskârı olarak dönen paşalarını görecekler, vaadi veçhile düşmanı Anadolu'nun harim-i ismetinde boğan Gaziler gazisi Başkumandanlarını tebrik edeceklerdi.

Bire doğru, Meclis'in koridorlarında musahabe ve istirahat ederken hademenin sesi hepimizi birden coşturdu ve koşturdu: "Efendiler bahçeye!.. Paşa hazretleri teşrif buyuruyorlar!..

Bulduğum köşeden bütün cadde görünüyordu. Uzaklardan halkın tehacümü, kenarlarına doğru şıtap etmesi seçilebiliyordu. Fakat Ankara'da hiçbir zaman eksik olmayan toz tabakası kalabalık dolayısıyla bir kat daha tekâsüf ederek gelen kafiye hakikat bir ibham içerisine sokmuştu.

Yazar, yanındakilerin Paşa'nın otomobille mi arabayla mı geleceği birbirlerine sorduklarını duyar. Ama onlar sözlerini bitiremeden arabanın boş olduğunu görürler.

Paşa hazretleri milletini biraz daha fazla didarıyla müşerref etmek için yaya yürümeği tercih etmişlerdi; alkış sedası, yaşa sesleri afakı inletiyor, yeri göğü titretiyordu. Nihayet ketibe-i şan ve şeref yaklaştı. Paşa, müşir üniformasıyla ortada etrafında heyet-i vekile, reis-i saniler ve reis vekilleri arkada mebuslar ayanen gözükte. Paşa fitri ve ezeli tebessümüyle etrafa selamlar veriyor, Mekteb-i Sultanı'nın yaptığı güneşlik başının üstünde dalgalanıyordu. Göğüsler ve hançereler son kuvvetlerini iktisap ederek "Yaşa" sedalarını semaya yolluyor; avuçlar dayanamayacak kadar şakırdıyordu. Bu ulvi manzara karşısında artık tutulamayan gözyaşları boşanmıştı. Paşa riyaset odasına girinceye kadar bu hâl devam etti. Orada resm-i tebrikât ifa edildi. Ben kalabalıktan ancak çıkarlarken parmaklıklı kapının yanında resm-i selam ve tebriği ifa edebildim. Aziz ve muhterem münci, yine mütemadi alkışlar ve yaşa sedaları arasında askerlerinin ihtiram ve tebrikâtını kabul ettikten sonra otomobillerine bindiler. Son cûş u hurûş arasında Çankaya'daki köşklere gittiler.

Bir durumu, heyecanı yaşarken onu başkalarına anlatabilmek güçtür. Ahmet Hidayet yazıyı şöyle bitirir:

Tarih zannediyorum ki, hiçbir fatihe, hiçbir muzaffere bu kadar samimi bir resm-i istikbal kaydetmemiştir. Evet belki onlar, bundan ve çok muhteşem bir debdebe ve dirayetli zafer alaylarına nail olmuşlardır; fakat Gazi halaskârımız kurulan tak-ı zafer-

lerle birlikte Türk milletinin sevgi ve muhabbetle hâledar ruhunun kavs-i kuzahından geçti. Başkumandanımızın alınını, defne dalları yerine ihtiyar köylülerin hâr ve ateşin buseleri süsledi ve ayaklarının ucuna güller ve sümbüllerle birlikte bütün Türklüğün ebedî minnetleri saçıldı.

Yine bugün... Şevk ve sürurumuzu ebedileştiren ikinci bir haber aldık. Paşa Hazretleri çarşamba günü zaferimizi Meclis'te anlatacaklar... Harikulade vakayii, onun harikulade mübdiinin ağzından dinlemek dünyada pek az insanlara nasip olacak bir saadetti...

Bunu herkes hissetmiştir ve milletvekilleri meclise giriş izni almak isteyen tanıdıkları tarafından sıkıştırılırlar. Meclisin bu toplantısı inanılmaz derecede kalabalıktır. Dinleyici locaları sabahın erken saatlerinden itibaren dolar. Yeri belli olan yazar vaktinde gitse de ayakta kalır. Kalabalıktan dolayı “sundurma hâlinde yapılmış locaların yıkılması tehlikesi” baş gösterir ve polis bazı yerlerin boşaltır.

Celse ikinci başkan Adnan Bey'in [Adivar] başkanlığında açılır. Paşa'nın konuşmasından önce müzakereler vardır. Halk “sabırsızlık”la bekler. Sonunda Adnan Bey müjdeyi verir. “Paşa son zaferimize dair izahat verecek.”

Yine müşir üniforması, parıl parıl sarı saçları, mütebessim, üniformasıyla Mustafa Kemal Paşa hitabet kürsüsüne geldi. Alkış salonu inletiyordu. Kalem-i mahsus müdürü Haydar Bey elindeki evrak ve harita dosyasıyla kürsünün yanında ahz-ı mevki etmişti. Paşa “Muhterem arkadaşlar!” hitabıyla başladılar ve bu mühim zaferi iki saatlik bir zaman içinde bütün safahat ve heyecanı nazarımızda canlandırdılar...

Metnini gazetelerde göreceğiniz bu nutuk bir hitabe şeklinde olmaktan ziyade hazırun ile samimi bir hasbihâl halindeydi.³⁷ Fakat hayy-ı azam bu tarzda da o derece muvaffak oldular ki... Hele, henüz taarruz başlamadan evvel fikirlerini, düşüncelerini ara sıra şiddetli hitabet hareketleriyle ibraz eden Paşa, bu defa işini bitirmiş, vazifesini yapmış bir halaskâr vaziyetinde büsbütün sakin ve istikbal ve atiden bütün bütün emindi...

Şayan-ı dikkat olan cihet, bazen bir kelime ile gözümüzün önünde muazzam bir levha çizilmesiydi... Mesela düşmanın birdenbire birkaç fırkasından bahsederken “Onu da bertaraf ettik” diyor, Mudanya'dan kaçanları tasvir ederken “Esaretle firar arasında muhayyir kalmışlardı. Tazyikimiz neticesinde esareti tercih ettiler.” buyuruyorlardı. Beş günlük Dumlupınar Muharebesi'nin ferdasında meydan-ı harbi göyerek duydukları teessür o dakikada o büyük kalbinde tekrar canlanmıştı. Fakat bu teessürü çok belîğ bir surette yendiler. “Onlar, asker değildiler. Birer canı birer katıldılar... Asker olaydılar, böyle hareket etmezlerdi!..” cümlelerini ilave ettiler. Trikopis'in bir istihkâm mülazımımıza teslim oluşu ve fırka kumandanlarımızdan Reşat Bey'in verdiği bir sözü biraz teehhürle ifa edebilmek teessüründen dolayı hayatını feda etmesi tahayyülü gayr-ı kabil levhalardır.

37 Metin için “Büyük Zafer Hakkında” 4 Ekim 1922, bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, 265-287.

Kürsüden inerken de çıktığı vakitki gibi namütenahi alkışlara, tebriklere gark olan Başkumandan izahatını bitirdikten sonra mütevazi bir gölge halinde, çekilip gitti. Zaferi böyle belîğ bir surette izah eden bu hitabe aynı zamanda taarruzdan evvelki teşebbüsât-ı maslahatımızla ne gibi mecburiyetler tahtında kan dökmeğe mecbur olduğumuzu gösteren bir vesika-ı tarihiye ve İzmir müzakeratıyla Mudanya Konferansı hakkında ayrıca tafsilatı muhteve dâhiyane bir nutuktur... İşte halaskârimizin Ankara'ya gelişi ve eserini anlatışı!..

*

Millî Mücadele'nin en çarpıcı, fazla yazılmamış veya yorumlanmamış yönü herkesin topyekûn bir dayanışma içinde oluşudur. Bu yüzdendir ki bu havanın dışında kalanlar üzerinde fazla durulmaz. Sanat büyük ölçüde ayrıntı zenginliğine dayanır. İnsanlar en kötü şartlar altında yaşarken de duygularından kurtulamamış, mizaçlarının özelliklerini devam ettirmişlerdir. Edebiyatımızın en büyük zenginliği 1919-1922 döneminde izlenimlerini yazanların bunları ihmal etmemiş olmalarıdır. Elbette ki Halide Edib ve Yakup Kadri'nin gözlem ürünü yazılarında bunlar hem daha derin hem de çok çeşitlidir. Onları sadece malzeme olarak kullanmak isteyeceklere bile, o devrin kalbi Millî Mücadele ile beraber olan yazarlarının sundukları malzeme sonsuzdur. Yeter ki onlara bakıp değerlendirmekten üşenmeyelim.

Ahmet Hidayet'in yazıları bize o günlerin Ankara'sının heyecanını, yeni kurulmakta olan devletin başkenti olmaya hazırlandığını da ifşa eder niteliktedir. Acaba o günlerde bunları okuyanların kalpleri nasıl çarptı ve Ankara'da, Anadolu'nun herhangi bir yerinde veya cephede bulunmayı nasıl arzuladılar?

Bu nutuklar irat edilirken kimse geleceği bilmiyordu. Sadece kurtuluşu umuyor ve onun için çalışıyordu. Düşman da aldığı tedbirlerle rahattı. Arkasında bütün dünyanın desteğiyle kendine güveni son haddindeydi. Bunca yıl sonra o dönemle ilgili bu yazıları, hele Atatürk'ün konuşma metinlerini okurken onun tek bir kelimeyi bile boş bir övünme amacıyla kullanmadığını, gelecek günlerde nelerin gerçekleşeceğini adım adım bildiği görülmektedir. Yukarıdaki nutuk, adeta hazırlığımız tamam, yakında bunun nasıl gerçekleşeceğini göreceksiniz anlamındadır ve ordunun arkasındaki üretici gücün köylü olduğunu söylerken bir zamanların ülküsü olan köy edebiyatını düşünmüyor, tamamen gerçeği belirtiyordu. Bu nutku okurken hepsini yeniden okumak isteğini duydum. Ona inanan kalemler bu nutukları sadece anlayabildikleri kadarıyla yorumluyorlardı. O günlerde nice okuyucunun başlarını sallayarak "inşallah dedikleriniz doğru-

dur” diye mırıldandıklarını duyar gibi oluyordum. Bu konuşmadan sadece altı ay sonra Büyük Taarruzun başlayacağı ve on beş gün içinde tamamlanacağını hayal gücü çok geniş olanlar bile şüphesiz ki tasavvur edememişlerdi. Tanpınar, İkinci Dünya Savaşı öncesi İstanbul’da insanların konuşmalarını naklederken keşke biri bu günleri *Cabi Tarihi* gibi bir kitapta toplamış olsa, der. Bu yazıları okurken ben de keşke, İstanbul’da dolanırken Tanpınar da genç bir delikanlı olarak söylenenleri not etseydi demekten kendimi alamadım. Elbette o kendisini bir sanatçı olarak yetiştirmek istiyordu. Bunlardan bazı sahneleri çok sonraları bazı eserlerinde malzeme olarak kullanmıştı. Neyse ki Millî Mücadele günlerinde zafere, kurtuluşa, yeni hayata inanan insanların güçlü imanları ve onları tespit edecek kalemleri vardı. İşte bu genç gazeteciler ve çeşitli görevlerdeki memurları gördüklerini, duyduklarını hatırlarında kaldığı gibi not almışlardır. Bundan önceki çalışmalarında bunların çok önemli malzemeler olduğunu anlamıştım, fakat o zamanlar henüz adı sanı duyulmamış genç yazarların –kimi hayli acemice– olan yazılarına ayrı bir önem vermeyi düşünmemiştim. Bugün bütün tecrübelerin ışığında onlar üzerinde daha çok durmanın önemini farkındayım. Hatta sadece Millî Mücadele’den yana olanların değil, karşılarında olan ve bugün “İstanbul basını” diye küçümsenenlerin de neler dedikleri ayrı bir önem kazanıyor. Millet hayatında daima bazı iniş ve çıkışlar olabilir. Elbette kriz dönemlerinde doğruyu seçmiş olanlar övülür, ön plana çıkar. Fakat karşıda olanların durumu nedir? Atatürk, yaptığı tarihin kitabı olan *Nutuk*’ta ülkesinin gençlerine hitap ederken bunun da cevabını vermiş, onları da unutmamıştır. Onlar “gaflet, dalalet, hatta hıyanet içinde” bulunanlardır. Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti çok zor şartlar altında kuruldu. Onun daima daha iyiye götürülmesi Namık Kemal’in de çağrısına uymakla mümkün değil mi? “*Yüksel ki yerin bu yer değildir / Dünyaya gelmek hüner değildir.*” Adlarını bir anda hatırladığımız ve adlarını hiç bilmediğimiz kahramanlarımız, aydınlarımız ve köylüsüyle, işçisiyle bütün milletimiz dilerim daha nice asırlarca kuruluş mücadelemizden feyz alırlar ki “Cumhuriyet ilelebet payidar olacaktır” diyebilelim.

Kaynaklar

- Adıvar, Halide Edib. "Şebben'in Kara Hüseyin'i." *İkdam*, 8972 (9 Mart 1338/1922).
- _____. "Yarıncı Türkiye." *Vakit*, 785 (12 Kanunusani 1920).
- _____. *The Turkish Ordeal*. London: The Century, 1928.
- _____. *Türkün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Çan Yayınları, 1962.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- Benbassa, Esther. *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*. Çeviren İrfan Yalçın. İstanbul: Doğan Kitap, 1998.
- Benbassa, Esther. *Un grand rabbin sepharade en politique: 1892-1923*. Paris, 1990.
- Beyatlı, Yahya Kemal. "Onun Sesi." *İleri* (12 Mart 1337/1921).
- _____. "Yeni Bir Ufuk." *Tevhid-i Efkâr*, 274-3302 (14 Mart 1338/1922).
- _____. *Edebiyata Dair*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1964.
- Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*. Hazırlayanlar Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1981.
- Enginün, İnci. *Halide Edib Adıvar*. İstanbul: Dergâh, 2019.
- Göğüş, Zeynep. "Gazetecinin Evi." *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 2013.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. "Diğer Bir Nutku Münasebetiyle." *İkdam*, 8976 (8 Mart 1922).
- Öztürk, Banu. "Ahmet Hidayet Reel." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-hidayet-reel> (erişim 7 Eylül 2023).
- Reel, Ahmet Hidayet. "Ankara'da Millî Bayram." *İkdam*, 9035 (11 Mayıs 1922).
- _____. "Ankara'dan Zaferimizi Takip." *İkdam*, 9109 (17 Eylül 1338/1922).
- _____. "Ankara'dan Zaferimizi Takip." *İkdam*, 9159 (17 Eylül 1922).
- _____. "Büyük Millet Meclisinde Bir Gün." *İkdam*, 8915 (9 Nisan 1922).
- _____. "Halaskârın Ankara'ya Vürudu." *İkdam*, 9187 (15 Teşrin-i evvel 1338/Ekim 1922).
- _____. "Halaskârın Ankara'ya Vürudu." *İkdam*, 9187 (15 Eylül 1922).
- _____. "Halide Hanım'ı Ziyaret." *İkdam*, 8995 (1 Nisan 1338/1922).
- _____. "Mustafa Kemal Paşa Söylerken." *İkdam*, 8983 (20 Mart 1338/1922).
- _____. "Rus Sefaretindeki Müsamere." *İkdam*, 8990 (27 Mart 1922).
- _____. "Tarihî Celse." *İkdam*, 8911 (5 Kânunusani/Ocak 1922).